
MUZEJI, RAZSTAVE MUSEUMS, EXHIBITIONS

V PODOBE UJETI INDIGO O razstavi Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani

267

Slovenski etnografski muzej je 7. junija 2001 odprl svojo osrednjo razstavo tekočega leta: *V podobe ujeti indigo (o modrotisku na Slovenskem)*. Sledeč večletnemu muzejskemu delovnemu načrtu, ki (ob pomanjkanju stalne razstave) javnosti predstavlja posamezne zbirke najprej v obliki objavljene študije s katalogom zbirke¹ in nato v obliki razstave kot razširjene interpretativne oblike posredovanja gradiva in vedenja o njem,² je tokratno razstavo pripravil muzejski svetovalec **mag. Andrej Dular**. Avtorjeva temeljna študija zbirke je bila predstavljena javnosti v letu 2000 kot sedma knjiga Knjižnice Slovenskega etnografskega muzeja z naslovom *Modeli za modrotisk – zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*³ (oceno omenjene knjige gl. Sonja Kogej Rus, v: Etnolog 11). Že omenjena študija se ni zadovoljevala zgolj z analiziranjem muzejske zbirke, pač pa je posegla v širši prostor in razvojni tok kulture, skozi katerega je izbrani kulturni element »opazovala«, razložila in končno vsebinsko ovrednotila. Še korak dlje pomeni razstava *V podobe ujeti indigo*, v kateri je muzejska zbirka sicer še vedno osnovno izhodišče razstavne pripovedi, a oplemeniteno z mnogotero pričevalnostjo drugih muzejskih predmetov, slikovnih, arhivskih in pisanih virov. Njihova medsebojna dopolnjevanja in prepletanja opozarjajo obiskovalca še na marsikaj drugega kot le na obliko in funkcijo modelov, njihovo sestavo ali tipologijo zbirke.

Prvi razstavni prostor ima pravzaprav vlogo razstavne predsobe oziroma uvodne predstavitve. Pomeni najširši okvir v historičnem in prostorskem pomenu, saj predstavlja

¹ Leta 1989 je bila zasnovana zbirka Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja, ki je po bolj ali manj enotnem konceptu obdelave muzejskega gradiva predstavila naslednje muzejske zbirke: votive (1991), pasove in sklepance (1993), oselnike (1994), indijanske predmete – darove misijonarjev (1997), igrače (1999), modele za modrotisk (2000) in poslikane panjske končnice (2000).

² Tako zasnovane razstave, ki so sledile knjižni obdelavi muzejskega gradiva, so bile posvečene pasovom in sklepancem (1993), oselnikom (1994), indijanskim predmetom, ki so jih darovali slovenski misijonarji (1997) in igračam (1999). V razstavni obliki je bila predstavljena tudi muzejska zbirka svetil in pripomočkov zanje (1996), katere knjižna oblika je tik pred izidom.

³ Zbirka modelov za modrotisk SEM šteje danes 147 predmetov, dopolnjuje jo še manjše število natisnjenih vzorčnikov in kosov blaga z odtisnjenimi vzorci ter modrotiskana oblačila iz muzejske zbirke. Večina predmetov sodi v 18. in 19. stoletje, modrotiskana oblačila iz zbirke pa sodijo v 19. in 20. stoletje.

zgodovino modrotiska⁴ kot tehnike tiskanega vzorčenja tkanin in barvil kot osnovnih surovin (siline – modrega barvila srednjeveške Evrope, naravnega indiga – »hudičeve« barve in sintetičnega indiga). Boljši predstavi in lažjemu pomnjenju historičnih podatkov služi vitrina z razstavljenimi rastlinskimi semeni (ob otvoritvi je bilo moč videti tudi drobno rastlinico siline, ki jo je avtor v eksperimentalnem zanosu sam vzgojil) in barvili v različnih oblikah. Vsaj nekoliko pa velja izpostaviti tudi herbarijski primerek siline (*Isatis tinctoria*) iz leta 1871, ki ga je za razstavo posodil Herbarij ljubljanske Univerze.

268

Drugi razstavni prostor se zdi najbolj središčnega pomena, tako glede na lego celega razstavišča, kot tudi glede na vsebino. Začetek se še malce pomudi pri tekstilni barvitosti Vzhoda in tehnikah barvanja in tiskanja blaga, saj so te preko kolonialnega uvoza v Evropo sooblikovali tudi okus in željo po tovrstnih tkaninah. Evropsko gospodarstvo se je na to odzvalo z ustanavljanjem lastnih barvarskih in tiskarskih obratov. Slovenski prostor prav tako, le z določenim časovnim zamikom. Razstava natančneje predstavlja nekatere najpomembnejše modrotiskarske delavnice na Slovenskem iz prve polovice 19. stoletja: Peharčevo in Pollakovo iz Tržiča, Pirčevo iz Kranja, Pokornovo iz Skofje Loke, Wagnerjevo iz Radovljice in Hofbauerjevo iz Vitanja na Pohorju. Slednji dve sta v zadnji generaciji družinske obrti še delujoči doživeli prva desetletja 20. stoletja. Poleg slikovnih in tekstualno razlagalnih elementov so za mnoge obiskovalce mični zlasti originalni dokumenti in drobni predmetni pričevalci tega dela kulturne zgodovine, kot npr. poročno pismo barvarskega mojstra iz leta 1754, zapuščinski inventar iz leta 1852, potovalna pomočniška knjižica barvarja iz leta 1821, pomočniško spričevalo iz leta 1900, od predmetov pa zlasti modela trgovskih znamk barvarjev in tiskarjev G. Pollaka in J. Peharca, oba prirejena za odtis na blagu, podjetniške stampiljke, oznake za blago iz pocinkane pločevine ali kartona (t.i. roši), klešče in šilo za luknjanje blaga, vzorčnika z odtisi različnih modelov itd. Mnogi razstavljeni predmeti in dokumenti so v privatni lasti; samo avtorjeva zasluga je, da jih je mogoče videti skupaj vsaj na tokratni občasni razstavi.

Za tipološki prikaz modelov za modrotisk je avtor razstave izrabil ne le zbirko SEM, pač pa tudi zbirke nekaterih drugih slovenskih muzejev (Tržiškega muzeja, Pokrajinskega muzeja na Ptuju, Pokrajinskega muzeja v Celju, Pokrajinskega muzeja v Mariboru). Tipologijo oblikuje Dular po več kriterijih. Najprej po kriteriju materiala, iz katerega je izdelan odtisni del modela (leseni modeli, kombinirani modeli, kovinski modeli), kar se v splošnem prekriva s historično – razvojnim kriterijem.⁵ Vsi ti modeli sodijo hkrati v skupino enodelnih modelov (t.j. modelov za enofazni, tudi enobarvni odtis na blagu); po kriteriju sestave modela jih zato tipološko dopolnjuje skupina dvodelnih modelov (t.j. modelov za dvofazni, tudi dvobarvni odtis na blagu). Glede na način

⁴ »Modrotisk je vrsta rezervnega, negativnega tiska, izraz pa je tudi soznačnica za vrsto vzorčno barvanega blaga. Z različnimi kemičnimi sestavami razerve in barvarskih kopeli je mogoče doseči vzorce različnih barv, z večdelnimi modeli pa tudi pestre večbarvne vzorce. Vzorčenje tekstila z rezervnimi tehnikami in barvanjem sodi med najstarejše krasilne postopke, saj so ga poznali več stoletij pred našim štetjem v Indiji, Tibetu, na Kitajskem in na Javi.« (iz spremnega besedila na razstavi)

⁵ »Modeli so bili prvotno popolnoma leseni, proti koncu 18. stoletja kombinirani leseno-kovinski, v 19. stoletju pa so prevladali modeli s kovinskimi aplikacijami.« (iz besedila v zloženkii k razstavi)

Pogled v razstavni prostor (foto: J. Žagar)

tiskanja kot na slednji kriterij tipologije ločuje avtor med modeli za sosedno oziroma raportno tiskanje (motiv se nadaljuje, je »neskončen«) in t.i. pečatnimi modeli z oblikovno zaključenimi motivi.

Ob tipologiji razstava na kratko spregovori tudi o izdelovanju modelov oziroma o t.i. modelorezcih ali modlarjih, ki so izdelovali različne modele za potrebe raznih obrti (lectarsko, svečarsko, lončarsko, barvarsko, tiskarsko). Za slovensko ozemlje je izpričan le Berger iz Tržiča, sicer pa so slovenski barvarji in tiskarji nabavljali modele povečini s Češke, Moravske in iz Nemčije.

Pričevalnost originalnih predmetov na muzejskih razstavah je seveda nenadomestljiva. Pa vendar se pričujoča razstava izrazito odlikuje po učinkoviti rekonstrukciji barvarske in tiskarske delavnice iz 19. stoletja. Zanimivo je, da rekonstruirana delavnica tudi v svoji stilizirani obliki in predmetni zgradbi (manjše število originalov⁶ in večje število replik⁷, dovršeno delo restavradorjev SEM **Janeza Črneta** in **Gregorja Kosa** po izvirnih predlogah iz Pokornove barvarske delavnice v

⁶ Originalni predmeti iz 2. polovice 20. stoletja in 1. polovice 20. stoletja (SEM, privatna zbirka): modeli, razvrščeni na policah, krogle za trenje indiga in kotlič, v katerem so trli indigo, napenjalni obroč (ram) za napenjanje metraže, potiskane z rezervo, in za namakanje v indigo kopeli, drobno orodje za mešanje barve, glinene posode za shranjevanje žveplene kisline, stenski »meter« za zlaganje potiskane metraže na metrsko dolžino itd.

⁷ Razstavljene so npr. naslednje replike: tiskarska miza, miza za tiskarsko rezervo, police za shranjevanje tiskarskih modelov, vzorčnik na steni delavnice, sušilne palice za sušenje rezerve na potiskanem blagu, barvarska kad (rekonstrukcija po kadi v še delujoči barvarski delavnici Danzinger v Olešnicah na Moravskem), vitel za dvigovanje in fiksiranje napenjalnega obroča z blagom.

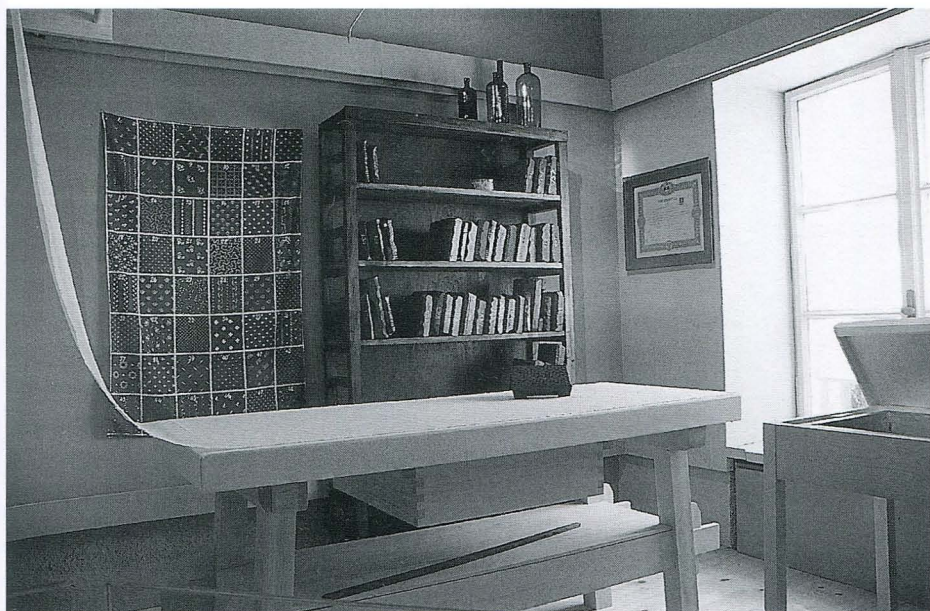
Škofji Loki⁸) deluje jasno, poučno in prepričljivo. Nenazadnje je učinek delavnice popolnejši tudi zaradi ponazorjenih faz nanašanja rezerve na nebarvano osnovo, sušenja rezerve na sušilnih palicah, napenjanja metraže na ram in namakanja v barvni kopeli, ponazoritve merjenja in zlaganja za prodajo pripravljene modrovine. Ponazorilo omenjenih faz je bilo rezultat sodelovanja avtorja razstave s Tekstilno tovarno Prebold, ki je ena redkih slovenskih tovarn, ki v svojem rednem proizvodnem programu izdeluje modrotiskano metražo.⁹

Rekonstruirana delavnica v razstavnem prostoru seveda ne more pokazati prav vseh faz obdelave, ki jih blago »doživi« do prodaje. Vmesnih faz (odstranjevanja rezerve, izpiranja, sušenja in likanja (monganja)) obdelave modrotiskanega blaga razstava ne prikazuje enakovredno. Pa vendar se jim ne izogne, le drugačen medij izrabi za to. Filmski zapisi postopkov, povezanih z barvanjem in tiskanjem blaga, so nastali v okviru načrtovanja razstave: posnetki delovnih faz so nastali v modrotiskarski delavnici **Jirija Danzingerja** v Olešnicah na Moravskem, kjer je še dejavna obrt vezana tudi na poznavanje in prikazovanje starih postopkov barvanja in tiskanja. **Nadja Valentinčič**, ki je film realizirala, je poleg vizualnega dela posnela tudi barvarskega mojstra, gospoda Danzingerja in njegove nazorne razlage delovnih faz. Naslednje filmske zapise, ki jih je na razstavi moč videti, je Valentinčičeva posnela v **Tekstilni tovarni Prebold** in so vezani na sodobne (industrijske) načine barvanja in tiskanja blaga. Primerjava med starimi ročnimi in sodobnimi strojnimi postopki je na tem mestu dobrodošla zaradi neposredne navezave in skupnega medija, čeprav bi sicer sodila v zadnji razdelek razstave, ki se posveča industrijski izdelavi modrovine in množični uporabi. Predstavo likanja oziroma glajenja blaga pred prodajo nam omogoča pogled skozi razstavno okno: na muzejskem dvorišču je v namišljenem prostoru postavljena velika Hofbauerjeva monga.¹⁰ Narejena je bila konec 19. ali v začetku 20. stoletja v Vitanju na Štajerskem in je ena zadnjih ohranjenih tovrstnih likalnih naprav pri nas. V svoji monumentalnosti presenetli in očara prenekaterega mimoidočega. Če ne drugega, vzbudi radovednost in vprašanja, ki zahtevajo svoje odgovore. In jih tudi dobijo, kajti rekonstruirani postavitvi monge, ki naj bi v kratkem »doživela« tudi zaščitno nadstrešnico, je dodan primerno dolg razlagalni tekst o funkciji, starosti in izvoru ter izjemnosti tega spomenika tehnične kulture pri nas.

⁸ Predmeti so del stalne razstave Loškega muzeja Škofja Loka.

⁹ Za potrebe razstave so prilagodili del svojega poskusnega programa in pokroviteljskih sredstev za ročni natis rezerve na belo bombaževino in za izdelavo modrovine; vzorec na blagu so vzeli po izbranem modelu SEM.

¹⁰ »Monga, tudi manga (iz nem. die Mange – valjek), je naprava, ki je služila za monganje ali likanje metražnega blaga v barvarskih in tiskarskih delavnicah. Zaradi svoje velikosti je bila nameščena v posebni stavbi ali v pritličju barvarne. Sestavljena je bila iz ogrodja, zaboja, mizne plošče s podstavkom, valjev ter vretena s pogonskim mehanizmom. Lesen zaboj, v katerem je bilo naloženega do 10 ton kamenja, je služil za obtežitev. Pod njim so bili na leseni mizni plošči leseni valji, na katere so navili platno, ki so ga hoteli zmongati (zlikati). S posebnim vitlom, ki ga je poganjala živina ali tudi ljudje, so zaboj premikali po valjih z navitim blagom v eno in drugo smer, tako da se je blago zgostilo in zgladilo. Barvarji in tiskarji so mongali platno pred tiskanjem (da je bilo gladko) in po barvanju in sušenju (da je postalo gladko in da je dobilo lesk). Za manjše kose blaga so uporabljali manjše ročne monge, ki so delovale po enakem principu- (iz spremnega besedila ob razstavljeni mongi). Glej tudi prispevek A. Dularja o mongi kot novi pridobitvi SEM (Etnolog 11, 2001).

Del rekonstruirane barvarske delavnice na razstavi (foto: J. Žagar)

V tretjem delu razstave se avtor posveti uporabi in pomenu modrotiskanega blaga v slovenskem prostoru v 19. in prvi polovici 20. stoletja. Ker je bilo vsaj za kmečko prebivalstvo prve polovice 19. stoletja tovrstno blago eno prvih vzorčno potiskanih materialov za njihova oblačila, so ga visoko vrednotili in ga namenjali praznjim vrhnjim oblačilom. Od sredine 19. stoletja je pomen ročno tiskane modrovine zaradi konkurence industrije, ki se je odzvala okusu trga in vključila v svojo proizvodnjo prav takšno oziroma pogosto še finejše blago, vrednostno upadel. To se je zelo vidno odrazilo v umiku modrotiskanega blaga v podloge, obrobe, notranje žepe ipd., »skrite« sestavine praznjih ali kot osnovno tvorivo vsakdanjih oblačil, rut in podobno. Zelo priljubljen material za delovna oblačila je ostal na slovenskem podeželju vsaj do 2. svetovne vojne. Te zakonitosti pomenskega prehajanja je Dular v svoji razstavi nakazal v uravnoteženi uporabi muzejskih predmetov (oblačil) in slikovnih virov (Goldensteinovih in Russovih akvarelov za starejše ter fotografij za mlajše obdobje).

Predvojna tekstilna industrija in v manjši meri tudi povojne tovarne so se pri izdelavi blaga seveda posluževale drugačne, sodobnejše tehnologije tiskanja blaga, a v dobršni meri so se le naslanjale na starejše vzorce, prevzete bodisi s tiskarskih modelov te ali one tiskarske delavnice bodisi s starih tekstilij. Dular v zadnjem delu razstave govori prav o tem. Med slovenskimi tekstilnimi tovarnami na razstavi izpostavi dve: Tekstilindus iz Kranja in Tekstilno tovarno Prebold, saj je iz vzorčnih knjig, tekstilnih ostankov tovarniških proizvodov ter primerjalnega gradiva ugotovil in potrdil navedene povezave. Nekaterim vzorcem je moč slediti tako rekoč do danes, kar pomeni, da očitno zadovoljujejo tudi okus današnjega potrošnika. Vendar se stari vzorci prilagajajo novim potrebam, novim materialom in novim funkcijam. O tem pričajo fotografski posnetki

Z razstave Čutim modro (foto: J. Žagar)

Nives Sulič, še bolj učinkovito pa na nas deluje »izložba«. Skoraj takšna, mimo kakršne hodimo vsak dan in skozi steklo katere izbiramo sodobne uporabne predmete. Pri tem sploh ne gre več le za oblačila, tudi ne dosledno za modro-belo vzorčenje, pač pa za sodobne odseve modrotiska, ki jih je avtor skozi svojo raziskavo evidentiral in opozoril nanje tudi nas. In ker gre za še nedokončano zgodbo (v smislu prihodnje izdelave in uporabe), je tudi izložba ostala »Izložba v delu«. A le kot razstavni prijem. Kajti avtor je tudi tu dosledno sledil klasični muzeološki zahtevi po izdelanih in podatkovno čim popolnejših kataloških enotah.

Vsebinsko je moč razstavo označiti kot smiselno in temeljito obdelano tematsko razstavo, ki mestoma presega meje predmetne obravnave, a ne preveč – ravno toliko, da ostaja obiskovalec pozoren in radoveden do konca. Menjava tipa razstavnih eksponatov, slikovnih in tekstualnih informacij, ponazoril in replik omogočajo razgibano in sproščeno sprejemanje novega, saj kljub obilici predmetov niti v enem razstavnem delu ni začititi prenatrpanosti. K temu zagotovo prispeva tudi všečna oblikovalska podoba razstave. Svoj spoznavni oblikovalski slog je večletna sodelavka muzeja **Mojca Turk** smiselno dopolnila z nekaj elementi, specifičnimi prav za to razstavo. Modro-bela barvna skala razstavne tehnike in stenskih opleskov se zdi razumljiva že nekako sama po sebi, a oblikovalka jo je znala v pravi meri »zmehčati« in jo napraviti še bolj slikovito z uporabo drugih skladnih tonov. Vsebinski razstave so se ustrezno približali tudi napisi k razstavi, saj so natisnjeni na kose blaga; pritrjeni na viseče drogove visijo v prostoru nekako tako kot pravkar pobarvana modrotiskana tkanina; le v delu, kjer razstava govori o industrijski izdelavi tekstila, si je oblikovalka zamislila tekstilne panoje, sešite med seboj v navideznem »neskončnem« zaporedju. Zanimivo!

Ob razstavi *V podobe ujeti indigo* nekako sobiva še ena samostojna in prostorsko ločena razstava. Gre za delo 31-ih študentk Oddelka za tekstilstvo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani, ki so pod vodstvom mentoric **Marije Jenko** in **Almire Sadar** pripravile oblikovalsko-umetniško razstavo z naslovom *Čutim modro*. Razstava je rezultat pedagoško-raziskovalnega programa, ki je bil vsaj v začetku spodbujen z muzejsko raziskavo, publikacijo in muzejskim materialom, nenazadnje tudi s povabilom k sodelovanju, ki ga je muzej naslovil na obe mentorici. Oblačilne kreacije kot umetniški izraz so predstavljene na dva načina: tridimenzionalno kot predmeti in z učinkom plastnosti prosojnih folij z natisnjenimi oblačili. Oba načina delujeta zanimivo, saj so z njima sicer neprimeren ali pa vsaj neatraktiven »razstavni prostor« (dvodelno stopnišče in vmesno poletažo) izrabili morda celo bolj učinkovito, kot bi zmogli »klasično« razstavno dvorano. Čeprav gre za drugačne tehnike vzorčenja oblačilnih materialov, drugačne oblike in drugačne izrazne medije, nenazadnje pa tudi za drugačno sporočilnost, delujeta obe razstavi dovolj sozvočno, da ju lahko obiskovalec vsaj pogojno dojame kot širše povezano celoto.